

tin İstanbul'a intikali konusunda bazı bilgiler vermektedir. Buna göre Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden önce Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin İskenderiye'ye naklettirdiği ve zaferden sonra Yavuz Sultan Selim'in eline geçen hazine içinde Hz. Peygamber'in Uhud Gazvesi'nde kırılan dişi ile bir tutam lihye-i şerifi de vardı (*Seyahatnâme*, X, 123). Bu mâlumattan hareketle dendân-ı saâdetin Mekke'de emirlik hazinesinde değil Memlûk sultanının hazinesinde muhafaza edilmekte olduğu söylenebilir. Hâlen Topkapı Sarayı Hırka-i Saâdet Dairesi'nde bulunan dendân-ı saâdetin, üzeri kıymetli taşlarla süslü 11 × 7 × 7 cm. ebadındaki altın mahfazası Sultan VI. Mehmed tarafından yaptırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 31, 33; II, 317; Buhârî, "Cihâd", 80, 85, "Meğâzî", 24, "Tıb", 27; Müslim, "Cihâd", 101, 103, 106; İbn Mâce, "Tıb", 15; Tirmizî, "Tefsîr", 3/10-11; Vâkidî, *el-Meğâzî*, I, 244-246; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XVII, 94; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârîh*, II, 371-372; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 123; *Mir'âtü'l-Haremeyn (Mekke)*, s. 673-678; Mustafa Sâfi, *Zübdetü't-tevârîh*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2428, I, vr. 280^a vd.; Ahmed Râsim, *Menâkıb-ı İslâm*, İstanbul 1326, II, 338-342; Danişmend, *Kronolojî*, II, 43; Tahsin Öz, *Hırka-i Saadet Dairesi ve Emânât-ı Mukaddese*, İstanbul 1953; s. 25; İsmet Parmaksızoğlu, "Emânât-ı Mukaddese", *TA*, XV, 126.

NEBİ BOZKURT

DENİZ HAMAMI

İstanbul'da Osmanlı döneminin sonlarına doğru deniz üstüne kurulan kapalı plaj.

"Derya hamamı" da denilen deniz hamamlarının hangi tarihte ortaya çıktığı tesbit edilememekle birlikte bazı söylenti ve şiirlere dayanılarak ilk örneklerinin XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Çardak iskelesi ile Salıpazarı ve Kumkapı sahillerinde açılmış olabileceği ileri sürülmektedir (*İst.A*, VIII, 4439). Beşiktaş Deniz Müzesi Arşivi'nde bulunan 24 Rebîülevvel 1263 (12 Mart 1847) tarihli bir şûrâ-i bahrî kararından, o tarihte Haliç kıyısındaki Tersâne-i Âmir'e'de iki deniz hamamının mevcut olduğu ve bir gayri müslim vatandaş tarafından köprü'nün Karaköy ayağında açılmak istenen üçüncüsüne deniz trafiğini engelleyeceği için başka bir yerde yapılması kaydıyla izin verildiği öğrenilmektedir (Deniz Müzesi Komutanlığı, Tarihî Deniz Arşivi, Defter, nr. 4, s.

84c). Günümüze herhangi bir kalıntısı intikal etmeyen ve XX. yüzyılın ortalarına kadar bazı sokak levhalarında yaşadığı görülen isimleri de artık tamamen unutulmuş olan deniz hamamları hakkındaki mevcut bilgilerin hemen hepsi, İstanbul Şehremâneti tarafından yayımlanan 6 Safer 1292 (14 Mart 1875) tarihli Umûmî Deniz Hamamları Nizamnâmesi'nden elde edilmektedir (bk. *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, II, 631). Üç bölüm halinde on altı maddeden meydana gelen bu nizamnâmeden, gerektiğinde artırılmak üzere sayıları altmış iki olarak tesbit edilen deniz hamamlarının İstanbul'un çeşitli sahillerinde yer aldığı, bunların otuz dördünün erkeklere, yirmi sekizinin kadınlara mahsus olduğu, ayrıca söz konusu nizamnâme ile sahillerde açıktan denize girilmesi yasaklandığı için deniz kıyılarındaki mâlikâne sahiplerinin de yine belediyenin izni ve kontrolü dahilinde özel hamamlar yaptırdıkları öğrenilmektedir. Mütareke yıllarında İngilizler'in Florya'da kadın ve erkeklerin birlikte denize girebildikleri bir plaj açmalarıyla geleneği sarsılan deniz hamamları, bu tarihten sonra karışık plajların yanında bir süre daha varlıklarını korumuşlar, 1924 yılı deniz mevsiminden sonra ise bir daha görülmemişlerdir.

İnşa ve idareleri belediye tarafından bir veya iki yıl için artırılmaya ihale edilen deniz hamamları, yaz başlarında özellikle akıntılı sahillerin kıyıda bir iskeleye ulaşılabilen 15-20 m. açığına kurulu ve sonbaharda sökülüyordu; yalı sahiplerinin kendi binalarının yanına yaptırdıkları özel hamamlar ise sabitti. Deniz dibine çakılan kazıklar üzerine, suya dayanıklı kerestelerle her tarafı kapalı biçimde inşa edilen ve uzaktan iri bir ambalaj sandığına benzeyen bu yapılar bir havuzla etrafındaki bir platform ve onun etrafında yer alan soyunma odalarından meydana geliyordu; ayrıca hazır yiyecek ve meşrubat satılan bir büfesi ile suyu kirletmeyecek şekilde yapılmış bir tuvaleti bulunuyordu. Ölçüleri açısından üçe ayrılan deniz hamamlarının en büyükleri yaklaşık 20 × 30 m. boyutlarında, otuz soyunma odalı ve on iki kişilik ikinci bir özel yüzme havuzlu, en küçükleri ise 15 × 20 m. boyutlarında on beş soyunma odalı idi ve çoğunluğu bu küçük tiptekiler teşkil ediyordu. Erkek ve kadın hamamları arasında, seslerin diğerinden işitilemeyeceği kadar bir uzaklık bulunurdu.

Deniz hamamlarında içki içmek veya buralara içkili gelmek ve yüzerek platformların altından dışarı çıkmak kesinlikle yasaktı. Her hamamda bir yüzme hocası-cankurtaran ile bir belediye çavuşu, çifte hamamların arasında da kayıkla dolaşan zaptiyeler görev yapıyordu. Erkek hamamlarında idarenin hazır bulundurduğu, göbekte dizler arası boyunda şortlarla çıkmalık peştamal ve havlular kullanılıyor, isteyenler nizamnâmeye uygun olmak şartıyla kendi takımlarını da yanlarında getirebiliyorlardı. Kadın kıyafetleri ise boğazdan ayak bileklerine kadar inen gecelik benzeri uzun bir gömlek veya bluzla en kısıt diz kapağının altına kadar çıkabilen uzun dondan ibaretti.

Deniz hamamları, üzerlerine dikilen direkler arasında rüzgârda çırpınarak kuryan çeşitli renk ve desenlerdeki peştamallarıyla bazı son dönem Osmanlı ressamlarına konu olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Deniz Müzesi Komutanlığı, Tarihî Deniz Arşivi, Şûrâ-i Bahrî Bölümü, Defter, nr. 4, s. 84c; nr. 36, s. 200a; nr. 486, s. 8a; *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, II, 631; Selahattin Ali, *Hamamlar, Deniz Hamamları ve Denizde Banyo*, İstanbul 1334; Ergün Hiçilmez, "Deniz Hamamları", *Star*, sy. 1/40, İstanbul 1992, s. 32; Ali Şükrü Şavlı, "Güneş ve Deniz Banyoları", *AA*, I, 82-84; Reşad Ekrem Koçu, "Deniz Hamamları", *İst.A*, VIII, 4438-4442.

KÂMİL ŞAHİN

DENİZCİLİK

(bk. BAHİRİYE).

DENİZLİ

Ege bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Şehrin adı Süryânî ve Gürcü kaynaklarından öğrenildiğine göre 1291'de Tangazlu ve Thongouzalo şeklinde anılmaktaydı. XIV. yüzyıla ait kaynaklarda (Aksarâyî, İbn Battûta) bu ad Toguzlu, Donguzlu ve Tonguzlu şekillerinde geçmektedir. Kerîmüddin Aksarâyî XIII. yüzyılın başlarına ait bir olaydan söz ederken burayı Lâdik olarak adlandırdığı halde 1261'de meydana gelen Türkmen olaylarından bahsederken de Toguzlu şeklinde belirtir. Bundan Toguzlu adının XIII. yüzyıl ortalarında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tangazlu adı Tonguzlu ve nihayet Tonuzlu (طونوزلی) şeklini almıştır; XV. yüzyılda bu şekil görülür. XVI. yüzyıldan

itibaren de bu isim Denizli şekline girmiştir. Denizli isminde "deniz" kökü etkilidir; XIII ve XIV. yüzyıllardaki ilk şeklinde ise "domuz" kelimesi tesirli olmuştur. Bu değişimde şüphesiz Türkçe'de domuz (dognuz) ve deniz (degniz) kelimelelerinin birbirine yakın yazılışlarının rolü büyüktür.

Denizli şehri, antik dönemin Laodikeia ad Lycum yani Lycus Laodikeias'ının yakınında ve onun mirasçısı olarak kurulmuştur. Laodikeia şehrini Türkler önceki Laodikeia'larda olduğu gibi (Samsun yöresi Lâdik'i ile Konya'nın kuzeyindeki Lâdik) Lâdik veya Lâdikıye diye adlandırdılar. İbn Bîbî kasabayı Lâdik adıyla andığı gibi sonraki yüzyıllarda bazı resmî kayıtlarda Lâdikıye şekli kullanılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki Selçuklular devrinde oluşan hukukî durum Beylikler ve Osmanlılar devrinde de devam ettirilmiştir. Nitekim kaza 1856 *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Salnâmesi*'nde "Denizli nâm-ı diğer Lâdikıye" olarak kaydedilmiştir.

Denizli toprakları tarih öncesi devirlerden beri meskûn bulunmaktadır. Milattan önce 10.000'leri takip eden dönemde Hititler çağında da yörede bazı iskân yerlerinin varlığı bilinmektedir. Hititler çağının Arzava Krallığı'nda Beycesultan höyüğü önemli bir merkezdi.

Denizli topraklarının önemli kısmı Fırgia, güneybatısındaki bir kısım toprakları ise Karia içerisinde yer almaktaydı. Roma çağında da Asia vilâyeti dahilinde idi.

Roma döneminde batıda Efes Limanı'na uzanan yol düzeni Menderes vadisinde canlı bir hayata imkân vermiştir. Fakat İstanbul'un ortaya çıkarak Bizans döneminde Anadolu'da yeni şartların doğması eski canlılığın kaybolmasına yol açtı. Şehirler giderek küçüldü, halk daha ziyade tepeler üzerindeki kaleler etrafına veya vadi içlerine çekildi. Türkler XI. yüzyılın son çeyreğinde Denizli topraklarına geldiklerinde burada canlı bir sosyal hayatla karşılaşmadılar. Meselâ yörenin en önemli şehri Laodikeia gerilemiş, muhtemelen savunma tesisleri de ihmal edilmişti. Hatta idarî merkez, sarp bir tepe üzerindeki kalesiyle daha uygun görünen Honaz'a geçmişti. Burada Türklerin yerleşmesi sırasında yerli halk da varlığını devam ettirmiştir. Ancak bu halk Türk kültürünün etkisiyle zamanla Türkçe'yi konuşacak, hatta papazlar kiliselerde daha XVII. yüzyılda bu halka Türkçe

vaaz edeceklerdir. Denizli'de Türkler ilk defa 1070 yılında göründüler. Afşin Bey hem bir takip görevini yerine getirmek, hem de Anadolu içlerinin durumunu anlamak amacıyla yaptığı akında Honaz'a kadar gelmiş ve burayı almışsa da bu hâkimiyet geçici olmuştur.

Bundan sonra XII. yüzyıl sonlarına kadar Denizli ve çevresi Türkler'le Bizanslılar arasında sürekli el değiştirdi ve tam bir fütuhât gerçekleştirilemedi. Nitekim 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Denizli toprakları da çok geçmeden Türkler'in eline geçti. 1096 Haçlı Seferi sonrasında bu yöreyi Bizans geri aldı, fakat az sonra yeniden Türkler'e itikal etti. 1119 yılında Bizans İmparatoru Yuannis Komnenos, Laodikeia'da bulunan Selçuklu kumandanı Alp Kara'nın üzerine yürüdü. Yanında 800 kadar asker bulunan Alp Kara düşmanı durduramayınca doğuya doğru çekildi ve Denizli toprakları yeniden Bizans tarafından alındı.

Sonraki yıllarda Türkler güneyden ve doğudan Laodikeia üzerine sık sık akınlar düzenlediler. Bu akınlar, zaten savunma surları yer yer yıkılan Laodikeia'yı daha da oturulmaz hale getirdi. 1176'da Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un Denizli topraklarından geçerek Selçuklular'a yaptığı saldırı Türkler'in galibiyetiyle sonuçlandı. Sonraki yıllarda Türkler daha batıya akınlar düzenlemeye başladılar. Muhtemelen Karaağaç (Acıpayam) ve Işıklı doğusundaki dağ ve yaylalar 1180'lerden itibaren Türkler'in eline geçti. Öyle ki 1190'da Haçlılar Denizli'den geçerken Türkmenler'in saldırısına uğradılar. Ancak büyük kayıplar veren Türkmenler sarp dağlara çekilerek tehlikeyi atlattılar, fakat Laodikeia'nın fethi gecikti.

Öte yandan Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan, küçük oğlu Gıyâseddin Keyhusrev'i Uluborlu merkez olmak üzere batı bölgesine göndermişti. I. Gıyâseddin Keyhusrev Denizli ve yöresini yakından tanıyordu. 1192'de babasının ölümü üzerine hükümdar olunca batı sınırlarındaki durumu Selçuklu devlet siyaseti olarak takip etti. Bu yıllarda Antalya'nın da alınması gerekiyordu. Fakat önce etrafının alınması uygun olacaktı. Bu amaçla zaten bütün çevresi Türkler'in eline geçen Laodikeia 1196'larda bir kere daha alındı. Ancak Keyhusrev geri çekilince durum tam olarak açıklığa kavuşmadı.

Denizli yöresi kesin olarak XII. yüzyıl sonlarında meydana gelen olaylar sonu-

cu Türkler'in eline geçmiş ve bu fetih hareketi halk arasında bazı efsane ve rivayetlere konu olmuştur. Nitekim Çivril yöresinde Beyce Sultan, Denizli'de Mehmed ve Server gaziler, Acıpayam ovasında Yatağan-baba ve Abdi Bey sultanlar Denizli'nin ilk alp erenleridir.

Denizli yöresinin Türkler'in eline geçmesiyle ilgili olarak Bizans ve Selçuklu kaynakları farklı bilgiler vermektedir. Genel olarak kaynaklar Denizli ve Honaz'ın fethini 1206 olarak belirtmektedir; Bizans kaynaklarında ise bu tarih 1196 olarak gösterilmektedir. Nitekim Selçuklu Sultanı Gıyâseddin Keyhusrev ikinci defa tahta geçerek geçmez Denizli'nin durumunu ele aldı. Ancak bu sırada Bizans tahtına Lascaris geçmiş ve vaktiyle kendisine yardım eden Bizans Hükümdarı III. Alexios tahtından uzaklaştırılmıştı. Keyhusrev bir yandan Alexios'a tahtını iade etmek, öte yandan da İznik'te güçlenmeye çalışan Lascaris'ten önce davranıp batı sınırlarını güvenliğe kavuşturmak için harekete geçti. Alaşehir'e yönelen Selçuklu ordusunu Bizans ordusu Antiochia-Alaşehir yolunda karşıladı. 10 Haziran 1211 tarihinde meydana gelen savaşta Selçuklu sultanı şehid düştü. Önce galip gelmiş olan Türkler büyük kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldılar.

Alaşehir yolunda yapılan bu savaş sonunda Denizli yöresinde yarım yüzyıl sürececek bir barış dönemi başladı. Menderes'in kuzeyden güneye inen hattı sınır olup Tavas yöresi Türkler'de kalıyordu. İşte bu sınırlar içinde Türkler sürekli çoğaldılar. Çünkü doğudan gelen Türkmenler batıya gidemediklerinden hep bu sahaya yığıldı ve böylece Anadolu'nun en kesif Türkmen nüfusu burada toplandı. Türkler bu barış döneminde Laodikeia'nın dağılması ile yeni bir iskân yeri aradılar. Sonunda şimdiki yerinde Denizli Kalesi yapılarak yöredeki arayış sona erdi.

XIII. yüzyıl başlarında Denizli bölgesi Türkler'in eline geçtiğinde yörenin en önemli merkezi Honaz idi. Honaz vilâyeti hâkimi Esedüddin Ayaz yöredeki askerî birliklere kumanda ederek İzzeddin Keykâvus'un Sinop fethine katılmış (1214), Sinop burçlarından birisini yaptırarak kitâbesini de koydurmuştu (1215). Ayrıca Konya'da batıya Menderes havzasına giden ticaret yolu üzerinde Çardak Han'ı da yaptırmıştı (Temmuz 1230).

Bu tarihlerde Denizli'deki iskân da gelişmeye başlamıştı. Bu gelişme sonucu

bir kale yapılması gerekmiş ve II. Gıyâseddin Keyhusrev zamanında (1237-1246) kale inşa edilmişti. XIII. yüzyıl ortalarında ise Denizli şehri büyük çapta imara sahne olmuş, birçok yeni yapı, han, mescid ve binalarla süslenmiştir. Bu yıllarda Denizli'de muhtemelen I. Gıyâseddin Keyhusrev'in artık müslüman olmuş olan kayınbiraderi Seyfeddin Karasungur vali bulunuyordu.

Antalya'nın kuzeyi ile Alâiye ve Eğridir'den Dalaman çayı ve Menderes boylarına kadar uzanan sahada yoğun bir Türkmen nüfusu birikmişti. Bu Türkmenler'in lideri Mehmed Bey olup ayrıca İlyas, Sevinç, Salur ve Ali beyler de vardı. 1259'da bu Türkmenler'in Denizli'ye hâkim olarak Anadolu'yu istilâ eden Moğol Hakani Hülâgü'dan istiklâllerini istedikleri görülmektedir. Ancak Moğol ve Selçuklu orduları Türkmenler'in üzerine yürümüş, Ali Bey'in ihanetiyle güç durumda kalan Türkmenler'in beyi Mehmed Bey teslim olmuş, fakat yolda öldürülerek Ali Bey Türkmenler'in başına geçmiştir. Ali Bey de 1276'daki Cimri olayından faydalanmak isteyince bertaraf edilmiştir. Denizli yöresi böylece Selçuklu merkezî idaresinde kalmış, fakat Türkmen beyleri de güçlerini korumuşlardır.

Selçuklu gücünün gittikçe gerilemesi üzerine Türkmenler 1291'de yeniden baş kaldırdılar. Bu sırada İlhanlı tahtında da çekişmeler başlamıştı. Uçlardaki Türkmen beyliklerinden Menteşe ve Eşrefoğulları da bu isyana katıldılar. Bunun üzerine Keyhatu 1291 yazında Denizli üzerine yürüyerek aylarca süren kuşatmadan sonra 23 Aralık'ta şehri ele geçirdi. Muhtemelen Kayı boyundan olan bu Türkmenler isyanın bastırılması sonucu ezilerek Mehmed Bey ailesinin nüfuzu kırıldı.

Denizli yöresine XIII. yüzyıl sonlarından itibaren İlhanlılar'ın daha da önem verdikleri görülmektedir. Nitekim ünlü vezir Reşidüddin Fazlullah'ın bir oğlu Denizli'ye vali tayin edilmiştir. Hatta Gazan Han'ın da bir ara buraya gelmeyi düşündüğü rivayet edilmektedir. Bununla beraber yerli beylerden İnanç Bey de etkisini arttırmıştır.

Denizli beyleri Germiyan, Hamîd, Menteşe ve Aydınoğulları'na karşı çok dikkatli bir siyaset takip etmekteydiler. Bu sırada Germiyan ile Aydınoğulları arasında da iyi münasebetler mevcuttu. Buna karşılık Hamîd ile Germiyan beyi arasında büyük bir çekişme vardı. Germiyanlılar nüfuzlarını gün geçtikçe güneye doğru yaymaktaydılar. Öyle ki 1310 yıllarında antik Lykus yani Çürüksu vadisine kadar ulaşmışlardı. Bu yıllarda Denizli beyleriyle batıdaki Aydınoğulları arasında da yakın ilişkiler kurulmuş olup Denizli batıdaki Ayasuluk ve İzmir limanları yoluyla dış ticarete iştirak etmekteydi.

Anadolu'da bu şekilde bağımsız beyliklerin kurulması İlhanlılar tarafından hoş karşılanmadı. Nitekim Anadolu İlhanlı valisi Çoban Bey gibi oğlu Timurtaş Bey de baş kaldıran Anadolu beylerinden Eşref ve Hamîdoğulları üzerine sefer açtı. Bu sefer sırasında Denizli'ye uğrayan Timurtaş Bey'in gelişiyile ilgili olarak Aydınoğlu Umut Bey'e ait bir Farsça kitâbe mevcuttur. Timurtaş Bey'in bazı sebeplerden dolayı Mısır'a kaçmak zorunda kalışı, Denizli yöresinde Germiyanogulları'nın etkisinin artmasına yol açmıştır. Ancak İnanç Mehmed Bey nisbeten küçülen topraklarında İlhanlılar'a karşı yarı bağımsız durumunu devam ettirmiştir.

İnanç Mehmed Bey'den sonra oğlu Murad Arslan Bey beyliğin başına geçmiştir. İnançoğulları bu devirde hem kültür

hayatı hem de iktisadî yönden hayli ilerletmiştir. Buna bağlı olarak Kur'an'ın bir Türkçe tercümesi yapıldığı gibi yine bu bey ve ondan sonra yerine geçen İshak Bey zamanlarında Denizli'de sikke de kestirilmiştir.

1365'lere geldiğinde Germiyanlılar'ın hâkimiyetlerini Denizli şehrine de yaydıkları anlaşılmaktadır. Nitekim 1366 depreminde harap olan Ulucami, Germiyanogulları'ndan Süleyman Bey tarafından 770 (1368-69) yılında tamir ettirilmiştir. Bu sırada sağ olan İshak Bey'in Germiyanlılar'la ilişkisi belli değildir. Ancak Yıldırım Bayezid 1391 yılında Denizli'ye gelip bu toprakları Osmanlı ülkesine kattığı sırada bazı mülklerini satmıştır. Dolayısıyla bu toprakların 1391-1403 arasında Osmanlı idaresine geçtiği anlaşılmaktadır.

1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu'da bir süre kalan Timur, kış aylarında daha sıcak olan bölgelere, özellikle Denizli yöresine inmiş, bu arada Pamukkale'ye gelen askerleri bilmeyerek suyundan içtiklerinden ölmüşlerdi. Bu arada Timur da Denizli'ye gelmiş ve özellikle meyvesi bol bir yer olarak bildirilen bu bölgeleri tekrar eski beylerine vermiştir. Timur 1402 yılı Aralık ayında İzmir Kalesi'ni aldıktan sonra geriye dönerken de Denizli'den geçmiştir. Denizli'ye bundan sonra Germiyanlılar hâkim oldular. Hatta Osmanlı Sultanı Çelebi Mehmed, babasının İnançoğlu İshak Bey'den satın aldığı Honaz kapısı yanındaki bahçeyi Germiyanoglu II. Yâkub Çelebi'ye vermiş, o da bunu vakfetmişti.

Denizli yöresine 1411'lerde kısa bir süre için Karamanoğulları da hâkim oldular. Ancak yeniden Germiyan idaresine giren bu topraklar 1429'da Osmanlı idaresine geçti. Sultan II. Murad öteki beylik topraklarını da ülkesine kattı.

Osmanlılar aldıkları beyliğin topraklarını bir sancak itibar ettiklerinden Denizli vilâyeti toprakları da üç sancağa bölündü. Bunlardan Işıklı, Homa, Çal, Baklan, Denizli, Honaz, Sarayköy ve Buldan Kütahya sancağına, Asi Karaağaç Hamîd sancağına, Tavas ise Menteşe sancağına bağlanmıştı. II. Bayezid'in oğlu Âlemşah bir müddet Denizli çevresinde teşkil edilen sancağın başında bulunmuş, ancak bu durum kısa bir süre devam ettiği için kaynaklarda sancak hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Öte yandan Osmanlı tahrirlerinde de Denizli bölgesinin üç ayrı sancak içinde yer al-

Denizli'den
bir görünüşü

diği görülmektedir. XIX. yüzyıl başlarında ise sancak Anadolu beylerbeyliğinin dağılması üzerine Aydın eyaletine bağlanmıştır.

Denizli sancağı 1867 islahatında Men-teşe ile birleştirilmiş, 1868'de de kaza olarak Aydın sancağına bağlanmıştır. Bu durum 1882 sonlarına kadar sürmüş, nihayet 10 Mart 1883'te Denizli sancağı yeniden kurularak Rumeli beylerbeyi rütbeli Hasan Hayri Paşa ilk Denizli sancağı mutasarrıfı olmuştur. Denizli, Sarayköy, Buldan ve Tavas kazalarından oluşan bu sancağa 1884'te Çal, 1888'de de o zamanki adı Garbî Karaağaç olan Acıpayam kazası dahil edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında müstakim mutasarrıflık olan Denizli'ye Cumhuriyet'ten hemen sonra Çivril kazası katılmıştır. Denizli vilâyetinde bazı küçük değişmelerin dışında (Acıpayam'ın Erle nahiyesi-nin [Yeşilova kazası] Burdur'a bağlanması) önemli bir değişme yoktur.

Denizli'nin ancak son yüzyıllardaki nüfusu hakkında bilgi edinilebilmektedir. Aydın vilâyetine bağlı Denizli sancağının 1891 salnâmesine göre 209.426'sı müslüman olmak üzere 212.514 nüfusu vardı. Müslüman-Türk nüfus % 98,55 gibi çok büyük bir nisbete sahipti.

Denizli şehri XIV. yüzyılda kuzeye doğru gelişmiştir. Nitekim Aydınoğlu Umur Bey vergi kitâbesini şehrin bu yöndeki kapısının kenarına koymuştur. Buna karşılık önceki dönemlerde Honaz kapısı yönünde daha kalabalık bir nüfus bulunmaktaydı. Bu bakımdan Ulucami veya Alâeddin Camii de bu kapı yönünde yer alıyordu.

XVI. yüzyıl Osmanlı tahrirlerine göre şehirde yirmi iki mahalle bulunuyordu. Bunlar Câmî-i Kebîr, Kuddüs, Kurşunlu, Yayalar, Medrese, Ahî Tudi, Kadı Emre, Eceli, Tabaklar, Kürkçüler, Meydan, Ku-

bâ Mescid, Samurî, Hamam, Hoca Sinan, Asıl-beği, Kezürlük, Kiremitân, Alaca Mescid, Hacı Alamud, Hergele ve Kefere mahalleleridir. Şehirde 1520'de 781 hâne müslüman, altmış beş hâne gayri müslim nüfus mevcuttu. Dolayısıyla şehirde vergiden muaf diğer zümrelerle birlikte toplam 4500-5000 civarında kişi yaşamaktaydı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında da nüfusu hemen hemen aynı kaldı.

Kaynaklarda Denizli şehri akarsuları bol, bağlık bahçelik bir yer olarak tarif edilmektedir. Gerek 1333'te burada bulunan İbn Battûta, gerekse İbn Fazlullah el-Ömerî şehrin bu özelliğini belirtirler. Timur dönemi tarihlerinde de benzer bilgiler verilmektedir. Ayrıca Kâtib Çelebi *Cihannümâ*'da şehri böyle tavsiye ettiği gibi 1671 yılında Denizli'ye gelen Evliya Çelebi de şehrin çok güzel ve bol suya sahip olduğunu yazmaktadır. Onun belirttiğine göre Denizli'nin dört kapılı bir kalesi vardı ve içerisinde sadece dükkânlar yer almaktaydı. Ayrıca kırk dört mahallesi olan şehirde 3600 hâne, otuz yedi mescid ile on cami bulunuyordu. Bunlardan başka yedi medresesi içinde en ünlüsü Saraycuması Medresesi idi. Öte yandan şehirde bir dârül-hadis, yedi sıbyan mektebi ile on bir tekke mevcut olup bunlardan Ulucami önünde yer alan Ahî Tuman Baba Tekkesi ile Ak Sinan Sultan (Ahî Sinan), Karaoğlan Baba Sultan ve Cem Baba Sultan tekeleri başta gelmekteydi. Evliya Çelebi şehirde altı hamam bulunduğunu, en ünlüsünün de Hoca Ömer Hamamı olduğunu kaydeder. Ayrıca sularının çokluğundan şehre Denizli dendiğini ve Anadolu diyarının bir köşesinde olup yol uğrağı olmadığını, buna karşılık pamuk, pamuk ipliği ve beyaz bezinin çok ünlü olduğunu bildirir. Diğer Osmanlı kaynaklarından da şehirde özellikle dokumacılığın canlı ve etkili olduğu anlaşılmaktadır.

XVIII. yüzyılda Anadolu'ya gelen seyahatçılardan P. Lucas, R. Chandler ve R. Pockocke Denizli'ye de uğramışlardı. Yine 1830'lardan sonra M. Poujoulat ile Ch. Texier Denizli'ye gelmiş, bunlardan Texier çeşitli şekilde tezyin edilmiş camilerden çok etkilenmiş, fakat Denizli'yi "köye benzer bir kasaba" olarak tanımıştır.

XIX. yüzyıl sonlarında yapılan demiryolu Denizli'yi büyük ölçüde etkiledi. Başlangıçta nakliyecilerin muhalefetiyle kar-

şılaşılmasına rağmen tren hattı, 3 Haziran 1892'de işletmeye açılan bir şube hattı ile birleşti. Demiryolu daha 1 Temmuz 1882'de Sarayköy'e kadar gelmiş, 13 Ekim 1889'da Dinar'a kadar uzatılmıştı. Sarayköy ise hattın son istasyonu olduğundan birkaç yıl canlı bir hayat yaşadı.

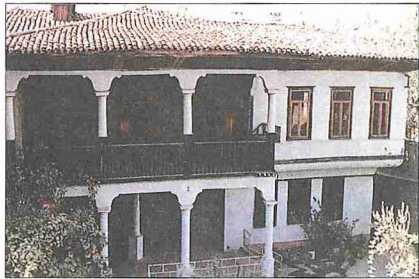
Denizli ve yöresi XVII-XVIII. yüzyıllarda zaman zaman büyük eşkiya saldırılarına uğramıştır. Kalenderoğlu, Arap Said ve Birgili Cennetoğlu'nun Denizli yöresini de etkiledikleri muhakkaktır. XVIII. yüzyılda Sarayköylü Sarıbeyoğlu Mustafa beş yıl kadar çevreye hâkim olmuştur. Aynı yerden olan Denizli voyvodası Ali, Sarıbeyoğlu'nu âsi gösterince üzerine büyük kuvvetler gönderilmiştir. Sarıbeyoğlu Honaz Kalesi'ni üs edinerek çevreyi rahatsız etmeye başlamış, 1739'da öldürüldükten sonra Honaz Kalesi de yıktırılarak eşkiya barınağı olması önlenmek istenmiştir.

Denizli'nin Osmanlı ve Osmanlı öncesi devirlerinde karşı karşıya kaldığı en büyük tehlike deprem olmuş, deprem kuşağında bulunduğu için zaman zaman meydana gelen şiddetli sarsıntılardan geniş ölçüde etkilenmiştir. Bunlardan 1366 yılındaki zelzelenin önemli olduğu Ulucami'nin 770'teki (1368-69) tamiirinden anlaşılmaktadır. Bundan başka 1406, 1568, 1702, 1884, 1899 ve 1906'da büyük depremler olmuştur. Özellikle 1702 yılındaki depremde yaklaşık 12-13.000 kişi hayatını kaybetmiş, şehir bu depremden sonra büyük ölçüde çehresini değiştirerek güneydeki bahçelik alanlara kaymıştır. Buna rağmen 1884'teki depremle şehrin 4/5'inin yıkıldığı söylenmektedir.

Denizli ve çevresindeki kazaların coğrafi yakınlıkları sebebiyle XVII. yüzyılda bir araya getirildiği ve Vâlîde Sultan hasısı olduğu görülmektedir. Bu has Evliya Çelebi zamanında Kaya Sultan'a tahsis edilmişti ki Denizli'den başka Ezineâbâd, Çarşambaâbâd, Gököyükâbâd, Honazâbâd kazalarını içine alıyordu. Burası ayrı bir voyvodalıkla idare ediliyor ve Denizli voyvodası ötekilerin de üstünde bulunuyordu.

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren meydana gelen nüfus hareketleri, Rumlar'ın geniş ölçüde Batı Anadolu'ya göç etmelerine ve bazı yörelerde çoğunluğa sahip olmalarına yol açmıştır. Rumlar'ın bu artışı yerli hıristiyanların da Yunanlılık fikrinde birleşmelerine zemin hazırladı.

Denizli'de kale içi evlerinden biri

Neticede Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan mağlûp çıkınca Batı Anadolu'nun Rumlaşması hareketi başladı. Henüz barış imzalanmadığı halde "asayişli sağlamak amacıyla" İzmir'e çıkan Yunanlılar, Batı Anadolu'nun zamanla Anadolu Türklüğü'nden koparılacağı endişesinin ortaya çıkmasına sebep oldular. Özellikle devrin Denizli müftüsü Ahmed Hulûsi Efendi durumu anlayarak İzmir'in işgaline karşı Denizli halkına gerçeği açıkladı. Bu bakımdan Menderes boyunca pervasızca ilerleyen Yunanlılar'a karşı ilk ve en etkili muhalefet bazı kazaları dışında Yunan işgaline uğramayan Denizli'de başlatılmıştır.

Cumhuriyet devrinde Denizli 1950'lere kadar eski durumunu az çok korudu. 1927'de 15.787 olan nüfus 1940'ta 19.461, 1960'ta 48.925, 1970'te 82.372, 1980'de ise 135.373 oldu. 1985'te de 169.130'a, 1990'da ise 204.118'e yükseldi.

Denizli Türk fethinden sonraki devirlerden itibaren bir kültür merkezi haline gelmiştir. Yapı olarak buradaki medreselerin hiçbiri Selçuklu devrine kadar gitmemekle birlikte Denizli'deki Türkmen beyleri "sâhibü's-seyf ve'l-kalem" unvanını taşıyorlardı. Dolayısıyla yöneticiler ilmi ve ilim adamlarını daima teşvik etmişlerdir. Bu arada İnançoğulları medreseler de yaptırmışlar, bunlardan İshak Bey'in medresesiyle ilgili vakıflar Osmanlı döneminde kaydedilmiştir. Bu medrese dolayısıyla XVI. yüzyılda şehrin bir mahallesi de Medrese adını almıştır.

XIX. yüzyılda yeni usule göre başlayan eğitim sisteminde şehirde erken tarihlerde (1868) rüşdiye açılmıştır. Tavas'ta 1873'te açılan rüşdiyeler sonraki yıllarda hemen her kaza merkezinde yer almıştır. İdâdî de 1892'de kurulmuştur. Bu yıllarda Denizli'de yirmiden fazla medrese bulunuyordu (1900'de yirmi yedi adet). Yine bu dönemde Müftü Ca-

mii Kitaplığı'nda 700, Şeyh Osman Efendi Kitaplığı'nda da 300 cilt eser mevcuttu. Ayrıca öteki kaza ve büyük köy medreselerinde de (meselâ Yatağan'da olduğu gibi) kütüphaneler bulunuyordu.

Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 1992 yılı istatistiklerine göre Denizli'de il ve ilçe merkezlerinde 275, kasaba ve köylerde 739 olmak üzere toplam 1014 cami bulunmaktadır. İl merkezindeki camii sayısı ise 120'dir.

Denizli şehrinin merkez olduğu il Aydın, Manisa, Uşak, Kütahya, Burdur ve Muğla illeriyle kuşatılmıştır. Merkez ilçeden başka Acıpayam, Akköy, Babadağ, Baklan, Bekilli, Beyağaç, Bozkurt, Buldan, Çal, Çameli, Çardak, Çivril, Güney, Honaz, Kale, Sarayköy, Serinhisar ve Tavas olmak üzere on sekiz ilçeye ve yirmi üç bucağa ayrılmıştır; sınırları içerisinde 451 köy bulunmaktadır. 11.868 km² genişliğindeki Denizli ilinin 1990 sayımına göre nüfusu 750.882, nüfus yoğunluğu ise 63 idi.

BİBLİYOGRAFYA :

Aksarâyi, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 132; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 317; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 190-198; P. Lucas, *Voyage*, Rouen 1724, I, 232-241; R. Pockocke, *Voyages*, Neuchatel 1773, V, 170-173; R. Chandler, *Travels in Asia Minor*, London 1776, s. 178-194; L. de Laborde, *Voyage de l'Asie Mineure*, Paris 1838, s. 86; M. B. Poujoulat, *Voyage a Constantinople*, Bruxelles 1841, I, 30-42; Cuinet, III, 614-642; Texier, *Küçük Asya*, II, 121; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Salnâmesi* (1263 vd.); *Aydın Vilâyeti Salnâmesi* (1296-1326); *Konya ve Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmeleri*; *Maarif Salnâmesi* (1318); Kemal Şakir, *Denizli*, İstanbul 1927; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, İstanbul 1929, II, 181-207; *Belediyeler Yıllığı* (1933, 1949-50, 1957); F. Akçakoca Akça, *Laodikya*, Denizli 1937; a.mlf., *Küçük Denizli Tarihi*, Denizli 1945; H. Cillov, *Denizli El Dokumacılığı Sanayii*, İstanbul 1949; A. Akif Tüten, *Millî Mücadelede Denizli*, İzmir 1949; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası* (trc. Mihri Pektaş), İstanbul 1961, bk. İndeks; *Tarihî, Turizmî ve Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli 1964; *Denizli İl Yıllığı* (1967); Tuncer Baykara, *Denizli Tarihi (1070-1429)*, İstanbul 1969; a.mlf., "Denizli Hakkında Tarihî ve Kültürel Temel Bilgiler", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu*, Denizli 1989, s. 9-15; Osman Turan, *Selçuklular Devrinde Türkiye*, İstanbul 1971, bk. İndeks; M. Tarhan Toker, *Ekonomik Denizli*, Denizli 1975; a.mlf., *Kuvayı Milliye ve Millî Mücadelede Denizli*, Denizli, ts.; Besim Darkot, "Denizli", *İA*, III, 527-531; I. Melikoff, "Denizli", *El²* (İng.), II, 204-205.

TUNCER BAYKARA

DENİZLİ BEYLİĞİ

(bk. İNANÇOĞULLARI).

DENY, Jean

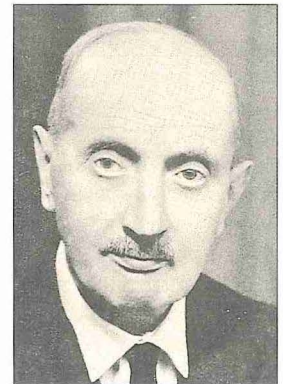
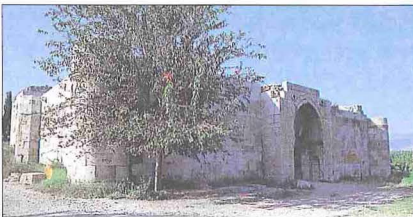
(1879-1963)

Türk dili üzerindeki çalışmaları ile tanınan Fransız Türkologu.

24 Temmuz 1879'da Kiev'de doğdu. Rusya'ya öğretmen olarak yerleşmiş bir Fransız baba ile Leh asıllı bir annenin çocuğudur. Bütün çocukluğu Ukrayna'da geçti, babasının Odesa'da Fransızca öğretmeni olduğu Richelieu Fransız Lisesi'nde okudu. Orta öğreniminin son devresini, 1897'de gönderildiği Paris'te Louis-le-Grand Lisesi'nin felsefe bölümünde tamamladıktan sonra yüksek tahsilini Paris Hukuk Fakültesi ile Ecole des Langues Orientales Vivantes'ta aynı zamanda yaptı. Rusya'da iken öğrendiği Rusça ve Lehçe yanında bu mektepte devrin büyük şarkiyat uzmanlarından İslâmî üç ana dili öğrendi. Arapça'yı Hartwig Derenbourg ile Octave Hudas'tan, Farsça'yı Clément Huart'dan, Türkçe'yi de Barbier de Meynard'dan görüp 1903'te Hukuk Fakültesi'nin yanı sıra burayı da çok parlak başarı ile bitirdi.

Fransız Dışişleri Bakanlığı'nda memuriyete geçen J. Deny, tercümanlıkla başlayarak 1904'ten 1908 Eylülü sonlarına kadar sırasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Beyrut, Kudüs, Trablus, Şam ve Maraş gibi merkezlerindeki konsolosluklarda çeşitli kademelerde vazifelerde bulundu. Resmî meşgaleleri yanında filolojik çalışmalarını sürdürmekten geri kalmayan J. Deny 1908'de, Barbier de Meynard'ın ölümü üzerine Ecole des Langues Orientales Vivantes'in boş kalan Türk Dili Kürsüsü'ne öğretim görevlisi tayin edildi. İki yıl sonunda da kürsünün profesörlüğüne yükseltildi. 1909'dan itibaren ilmi dergilerde küçük çaptaki ilk çalışmalarını yayımlamaya başlamışken I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine as-

Denizli'nin şehir girişi yakınındaki Akhan

Jean Deny